

Otete institucije

u Srbiji

Otete institucije

u Srbiji

Teorija i praksa

Naslov	OTETE INSTITUCIJE U SRBIJI: Teorija i praksa
Priredili	Srđan Prodanović Gazela Pudar Draško Marija Velinov
Izdavač	Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u Beogradu
Recenzenti	Petar Bojanić Irena Fiket Biljana Đorđević
Dizajn korica i prelom	Nadežda Todorović i Tijana Radovanović
Štampa	Donat Graf, Beograd
Mesto i godina izdanja	Beograd, 2019.
Tiraž	300
ISBN	978-86-80484-41-9

Otete institucije u Srbiji

Teorija i praksa

Ovaj zbornik je nastao u okviru projekta pod nazivom *Otuđene ili „otete“ institucije u Srbiji* koji realizuje Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (CELAP) u partnerstvu sa Institutom za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo.

10

Otuđenost između institucionalizacije i prakse

Srdan Prodanović, Gazela Pudar Draško, Marija Velinov

17

Otuđenost institucija ili institucionalizacija otuđenosti

18

Srbija kao nedovršena neoliberalna država:
politička, ekonomska i medijska logika

Nikola Mladenović

47

Vinjeta: Koliko demokratije? Otete institucije i
mogući odgovori

Filip Balunović

52

Tragom antropoloških istraživanja institucija ili
kako isterati konja iz skupštine i vezati ga gde ti
gazda kaže

Lana Pavlović Aleksić

74

Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem

Vujo Ilić

80

Narušavanje podele i ravnoteže vlasti:
dominacija egzekutive u Srbiji

Tara Tepavac, Luka Glušac

103

Otuđeno sudstvo: percepcija sudstva u Srbiji –
kvalitativno istraživanje

Božidar Filipović

123

Vinjeta: Još jednom o tome zašto partije ne valjaju i kako smo nemoćni da to promenimo

Dušan Spasojević

128

Otuđene institucije i
ugroženi domeni
javne sfere

129

Ekološki konflikti u Srbiji –
građani protiv hidroelektrana

Jelisaveta Petrović

147

Vinjeta: Javna sfera između otetih medija i
minskog polja digitalnih platformi

Dalibor Petrović

154

Legalizacija divljeg grada: uloga planerskog i
zakonodavnog okvira u razvoju masovne
nadgradnje u Beogradu

Ljubica Slavković

167

Vinjeta: Socijalne radnice kao saveznice

Adriana Zaharijević

171

Socijalna zaštita u Srbiji — između potreba i
funkcionalnog sistema

Aleksandra Bulatović

187

Da li je Srpska pravoslavna crkva
otuđena institucija?

Vladimir Cvetković

209

Vinjeta: Uljudnost u otetoj državi

Rastislav Dinić

Da li je Srpska pravoslavna crkva otuđena institucija?

Vladimir Cvetković

Iz godine u godinu rezultati ispitivanja javnog mnjenja pokazuju da je Srpska pravoslavna crkva (dalje SPC) jedna od institucija u koju građani Srbije procentualno imaju najviše poverenja, daleko više nego u druge javne i državne institucije, poput Vlade ili Skupštine Republike Srbije. Pored toga što je institucija sa visokim poverenjem građana Srbije, SPC je i najstarija institucija na ovim prostorima, koja ove, 2019. godine obeležava 800 godine od svog ustanovljenja, odnosno sticanja autokefalnosti. Institucija sa tako dugim kontinuitetom u vođenju crkvene, nacionalne a u određenim razdobljima i državne politike, a i visokim poverenjem građana Srbije, se svakako može naći na meti pojedinaca ili grupa koji bi iskorišćavanjem njenog autoriteta i resursa hteli da pribave određenu korist. Zato ima smisla postaviti pitanje da li SPC, poput ostalih državnih institucija može biti otuđena od određenih grupa unutar ili van nje, koje mogu da utiču da donete odluke, ne budu više u opštem i javnom interesu, već u privatnom interesu tih partikularnih grupa. Drugim rečima da li SPC može biti deo onoga što se naziva „zarobljenom državom“, iako nije deo državnog aparata, odnosno da li u srpskoj crkvi postoje određene

strukture, grupe ili pojedinci, koje javni interes Crkve, podređuju svom partikularnom interesu i u kojoj formi? Pre nego damo odgovor na ovo pitanje važno je jasno definisati šta podrazumevamo kako pod pojmom „zarobljena država“, tako i pod pojmom Crkva.

Kovanica „zarobljena država“ je relativno novog datuma i prvobitno se odnosila na pojavu političke korupcije u kojoj su određeni pojedinci ili organizovane grupe uticajem na državne strukture ostvarivale protivpravnu ekonomsku korist. Često su te grupe bile van samih vladajućih struktura, kao što je slučaj sa oligarsima u srednjoj Aziji ili narco-mafijom u Latinskoj Americi (Crabtree i Durand 2017). U međuvremenu je pojam „zarobljene države“ dobio daleko širi spektar primene, tako da se pod njega mogu podvesti i pojave korporativno-državnih aranžmana, gde same vlade i vladajuće strukture zastupaju interese određenih grupa, poput multinacionalnih korporacija, pre nego opšte interese samih građana. Nedavni primeri podrške nemačke savezne vlade nemačkoj automobilskoj industriji, a nasuprot javnog zdravlja svojih građana ukazuju na to. Privatizacija javnih usluga od strane u okviru javno-privatnog partnerstva (public-private partnership – PPP, 3R) često otvara mogućnost izneveravanja javnog interesa na uštrb privatnog. Na kraju, sintagma „zarobljena država“ se odnosi i na one slučajeve kada sama politička elita upravlja državnim aparatom ne u interesu građana, već često u sopstvenom, partikularnom interesu. Kao globalni primeri ovakvih „zarobljenih država“ se navode Poljska, Rusija, Turska, i u poslednje vreme SAD. Takođe je nizu zemalja na Balkanskom poluostrvu pridodat epitet „zarobljene države“, počev od Mađarske i Bugarske do Rumunije, Srbije i Crne Gore. Ovde se prvenstveno radi o vrsti demokratskog deficita, koji se ogleda u urušenom procesu demokratske kontrole vlasti. Pod maskom demokratskog legitimiteta se stvara jedna autoritarna

struktura vlasti, koja dalje urušava demokratski proces kroz ometanje rada, ili čak demonizaciju, opozicije, kontrolu medijskog sadržaja i stvaranje atmosfere straha. Prosto da nije bilo nivoa vlasti u Srbiji, od republičkog do lokalnog, koji nije od oktobarskih promena 2000. godine koristio državne institucije za ostvarivanje ne javnog interesa, već partikularnih interesa pojedinca i interesnih grupa.

U daljim redovima ćemo ispitati slučajeve u kojima SPC može da dobije epitet zarobljene institucije, fokusirajući se na njen odnos prema državi, naciji i porodici.

Crkva i država

Najpoznatija definicija Crkve je ona iz Novog Zaveta kojom se ona izjednačava sa telom Hristovim (Lk, 22, 19-20, I Kor. 12, 12-14, Ef. 4, 1-16). Međutim Crkva kao telo Hristovo se istorijski pojavljivala kroz niz geografski određenih teritorijalnih celina, koji su se manje više pratile državne organizacije, počev od crkvenih opština i ranih mitropolija, preko dioceza, egzarhata, i srednjovekovnih patrijaršija u okviru sistema pentarhije, ili vladavine pet patrijaršija (Rim, Carigrad, Aleksandrija, Antiohija i Jerusalem). Posle podele crkvu na zapadnu i istočnu u 11. veku, pravoslavna Crkva nastavlja da postoji u formi antičkih patrijaršija, ali i relativno autonomnih crkava, poput kiparske, ohridske, ili srpske arhiepiskopije. Padom Vizantije i niza balkanskih država, uključujući i Srbiju, pod osmansku vlast, pravoslavna Crkva nastavlja da postoji u okviru sistema mileta, odnosno verske autonomije u Osmanskom carstvu, kojom se sva vlast nad pravoslavnim hrišćanima daje Carigradskom patrijarhu. Paralelno sa Rum miletom, koji je okupljao pravoslavne hrišćane u Osmanskom carstvu, postoje pravoslavne

crkvene strukture u drugim zemljama, kao što je Karlovačka mitropolija, kasnije patrijaršija, koja je okupljala pravoslavne hrišćane u Austrougarskom carstvu. Proces nastanka srpske države oslobođanjem od osmanske vlasti bio je paralelan procesu nastanka srpske crkve oslobođanjem crkvene vlasti Carigradskog patrijarha. Knez Miloš Obrenović dobija 1879. godine od Carigradskog patrijarha autokefalni status za Mitropoliju beogradsku, odnosno za srpsku crkvu u Kneževini Srbiji. Sa kolapsom dve imperije, osmanske i austrougarske, dolazi do ujedinjenja eparhija koje su bile pod jurisdikcijom srpske crkve u Kraljevini Srbiji i Karlovačkoj Patrijaršiji, kao i onih eparhija u Bosni, Dalmaciji, Kosovu i Makedoniji koje su pre toga bile pod jurisdikcijom Carigradske patrijaršije. Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca se donekle vraća na granice Pečke patrijaršije iz 1557. godine, s tim što svoje dve naj-severnije eparhije, Budimske i Temišvarске ostaju van granica nove države, dok Ohridska arhiepiskopija ulazi u njen sastav. Iako su se po svojim politikama skoro dijametralno razlikovale obe Jugoslavije su težila da ostvare punu kontrolu nad SPC i podrede je svojim interesima. Prva Jugoslavija je poput Vizantije i carske Rusije, težila da uticaj SPC iskoristi za ostvarenje svojih državnih interesa, dok je druga Jugoslavija težila, poput Rimskog carstva u prva tri veka, ili Sovjetskog Saveza, da progonom SPC i njenom potpunom kontrolom smanji ili totalno suzbije njen uticaj na društvo. U prvom slučaju su episkopi i sveštenici smatrani državnim činovnicima, a u drugom državnim neprijateljima, ukoliko nisu pristajali na saradnju i potčinjavanje vlasti i njenim interesima. Tokom ratova koji su pratili raspad Jugoslavije su često, zbog nepostojanja državnih struktura na post-jugoslovenskim prostorima, episkopi SPC zastupali interese lokalnog stanovništva srpskog porekla u pregovorima sa domaćim i inostranim faktorima, kao što je to bio

slučaj u Hercegovini početkom i na Kosovu krajem devedesetih godina HH veka. Umesto u jednoj jugoslovenskoj državi danas SPC deluje u sedam novonastalih država, odnosno teritorija, od kojih neke, poput Republike Srbije ili Republike Srpske kao entiteta Bosne i Hercegovine imaju prema SPC blagonaklon odnos, neke, poput Federacije u BiH ili Republike Hrvatske ambivalentan, a neke, poput Republike Crne Gore, Republike Makedonije i samoproglašene Republike Kosovo veoma neprijateljski odnos. Glavni interes SPC, kao i interes celokupne hrišćanske Crkve, bi trebalo da bude stupanje ljudskog roda i tvorevine u zajednicu sa Bogom, dok je glavni interes novonastalih država blagostanje svih njenih građana. Ako se sloboda veroispovesti smatra jednim od osnovnih sloboda onda bi zakonsko garantovanje te slobode od novonastalih država trebalo da bude neosporno i u interesu samih tih država, jer time one zapravo ostvaruju opšti interes svojih građana. Međutim, iako SPC ni u jednom od novonastalih država nije državna crkva, ona u državama u kojima je u većinska verska zajednica i ima veliku podršku javnog mnjenja, kao što su Republika Srbija, Republika Crna Gora i Republika Srpska u okviru BiH, ustaje u zaštitu državnih interesa. Takav odnos SPC prema državi i državnoj vlasti često dobija oblik saradnje, mirne koegzistencije, ili pak konfrontacije. Primer Republike Srpske ukazuje na oblik bezuslovne saradnje do poistovećivanja državnih i crkvenih ciljeva. Tako Republika Srpska kao praznik svoje državnosti obeležava 9. januar kada SPC proslavlja svetog arhiđakona Stefana, odnosno treći dan Božića, što je prema političkim predstavnicima bošnjačkog naroda, grubo kršenje principa odvojenosti crkve i države i zanemarivanje građanskih prava Bošnjaka i Hrvata u Republici Srpskoj (Republika 2018). Aleksandar Raković, viši naučni saradnik Instituta za noviju istoriju u Beogradu ide korak dalje u opisivanju ove saradnje, smatra-

jući da Republika Srpska i SPC imaju zajednički interes a to je ujedinjenje Srbije, Republike Srpske i Crne Gore u jednu državu srpskog naroda (Fakti 2018). U ovim slučajevima se interesi građana Republike Srpske poistovećuju sa navodnim interesima pravoslavnih Srba u ovom državnom entitetu, pri čemu se zanemaruju interesi svih onih građana koji se ne identifikuju sa ovim ciljevima. Odnos SPC i državnih vlasti Republike Srbije od 2000. godine na ovamo je prolazio kroz različite faze, zavisno od toga ko je bio na vlasti. Država je bila predusretljiva prema SPC po pitanjima uvođenja veronauke u škole, sveštenečke službe u vojsku i bogoslužjenja u zatvorima i bolnicama, povratka Bogoslovskog fakulteta na Univerzitet u Beogradu, te pomoći u dovršetku hrama svetog Save u Beogradu. Pitanje povratka crkvene imovine i plaćanja SPC poreza državi su povezana te je njihovo rešavanje međusobno uslovljeno (RTS 2017). Pitanje statusa Kosova skoro dve decenije unazad određuje odnose SPC i vlasti Republike Srbije. SPC se od završetka NATO bombardovanja i dolaska inostranih misija na Kosovo 1999. godine protivila davanju nezavisnosti ovoj pokrajini i po tom pitanju se slagala sa državnim politikom u Srbiji (SPC 2018c). Međutim, potpisivanju Briselskog sporazuma između Beograda i Prištine 2013. godine neki delovi SPC su se žestoko protivili, iako to nije bio zvanični stav SPC (Episkop Atanasije Jevtić 2013). Period latentnog neslaganja između SPC i državnih vlasti po pitanju rešavanja kosovskog problema je sa pokretanjem tzv. „unutrašnjeg dijaloga“ od strane predsednika Republike Srbije Aleksandra Vučića tokom 2018. godine ušao u fazu otvorenog sukoba. SPC je zauzela stav da rešavanje pitanja statusa Kosova ne može biti monopolisano od strane državnih organa Republike Srbije, koji nameravaju da ga reše „razgraničenjem Srba i Albanaca“ a na uštrb opstanka sveštenstva, monaštva, vernika i crkava SPC na Kosovu i Metohiji (SPC 2018b).

Državna vlast se odlučila da ne ulazi u frontalni sukob sa SPC, zadržavajući se na sporadičnim napadima kroz instrumentalizovane medije na pojedince iz SPC, poput igumana manastira Dečani Savu Janjića, ili mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija Radovića. Za razliku od Srbije u Crnoj Gori, Makedoniji i Kosovu konfrontacija državnog aparata i SPC je sveobuhvatna. Tako, crnogorska država koristeći odbijanje Mitropolije crnogorsko-primorske, čiji je mitropolit pored crkvene, u prošlosti obavljao i funkciju sekularnog vladara Crne Gore, da se registruje po novom zakonu o verskim zajednicama preči Mitropoliji oduzimanjem hramova, kao i progonom sveštenstva i monaštva nastanjenog u Crnoj Gori, ali bez crnogorskog državljanstva (SPC 2019). Sa druge strane mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije Radović okrivljuje crnogorsku vlast da je izneverila državne interese Crne Gore, osnivanjem i podržavanjem nepriznate Crnogorske pravoslavne crkve, priznavanjem Republike Kosovo, odnosno odustajanjem od Metohije kao crnogorske teritorije (IN4S 2018), kao i uvođenjem političkih i ekonomskih sankcijama Rusiji (Sputnik 2019). Sukob između SPC i kosovskih vlasti na Kosovu se ne ogleda toliko u državnom progonu, već u odsustvu državne i pravne zaštite ljudstvu i objektima SPC. Za ubistva pravoslavnog življa, uključujući tu i monahe, kao i za rušenje preko 150 hramova SPC na Kosovu u periodu od 1999. godine do danas niko nije pravosnažno osuđen, a napadi na crkve i objekte SPC se svakodnevno dešavaju, imajući ponekad i podršku lokalnih vlasti (RTS 2015). Iako SPC na Kosovu opstaje kroz saradnju sa međunarodnim bezbednosnim snagama KFOR-a, i misijom OEBS-a (SPC 2018a), ona je kritična prema međunarodnim institucijama koje se često ne drže proklamovanih standarda (Buchenau 2011: 120). Spor Republike Makedonije i SPC traje više od pola veka, jer su nekadašnje komunističke vlasti i osnovele

Makedonsku pravoslavnu crkvu. Pored pokušaja da se Niškim sporazumom koji su potpisali predstavnici obe jerarhije 2002. godine reši ovaj spor, pod pritiskom makedonske javnosti makedonski potpisnici su povukli potpise. SPC je nastavila opštenje jedino sa mitropolitom veleškim i po-vardarskim Jovanom Vraniškovskim, koji je naknadno potpisao sporazum i koji je 2003. godine bio priznat od strane SPC za arhiepiskopa ohridskog i mitropolita skopskog Makedonske crkve. Zbog toga je on bio osuđivan po raznim osnovama od makedonske države, provevši tri godine na ro-biji, a sveštenstvo i vernici ove Makedonske crkve, koja je u zajednici sa SPC, su zaplašivani i proganjani. Ovaj deo SPC nije uspeo da se pred makedonskim sudovima izbori za slo-bodu veroispovesti, te je Sud za ljudska prava u Strazburu u novembru 2017. godine doneo odluku kojom se Ohridskoj arhiepiskopiji garantuje ova sloboda, kao i pravo okupljanja i udruživanja, mada ta odluka još nije realizovana.⁴⁰

194

Da li ovi primeri ukazuju na činjenicu da SPC otudila od svojih interesa, odnosno da je opšti interes spasenja podvr-gla nekom partikularnom političkom interesu? U državama na jugoslovenskom prostoru SPC igra, zavisno od slučaja, trostruku ulogu, i to političke religije, građanske religije i ispovedničke crkve. Politička religija zapravo nije religi-ja, već politička ideologija, koja sekularnu sadržinu pred-stavlja u religijskoj formi, a cilj joj je sakralizacija političkog sistema zasnovanog na nepromenljivom monopolu vlasti i ideološkom monizmu (Gentile 2006: xv). Sa druge strane građanska religija sekularne forme ispunjava religijskom sadržinom, i njen cilj je da očuva društvenu koheziju, bez dovođenja individualnih sloboda u pitanje (Bellah 1967).

Primer iz Republike Srpske ukazuje na predstavljanje jednog političkog cilja, kao što je nezavisnost Republike Srpske od

40 Internet, dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=003-5917197-7554242&filename=Judgments%20and%20decisions%20of%2016.11.17.pdf>

BiH i njeno ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom, u religioznoj formi, koju treba da obezbedi SPC svojim učešćem u političkoj realizaciji ove ideje. Sličnim aktom političke religije se mogu smatrati i kritike predstavnika SPC na račun crnogorske države za uvođenje sankcija Rusiji i odustajanja od istorijskih teritorija u Metohiji priznanjem Kosova, jer se opet radi o zalaganju crkvenog autoriteta za partikularnu političku ideju. Ovo su izričiti slučajevi koji ukazuju na otuđenje SPC od svoje misije i uloge, i na svodenje Crkve kao Bogočovečanskog organizma na ulogu političkog instrumenta jedne interesne grupacije. U javnom prostoru Srbije i Republike Srpske SPC najčešće igra ulogu građanske religije, koja se svodi na njeno učešće u određenim državnim komemoracijama, poput obeležavanja godišnjica od ratova, ustanaka ili stradanja, čime se ovim sekularnim događajima daje religijski karakter požrtvovanosti. Ovakav odnos države i crkve obezbeđuje društvenu koheziju, jer utvrđuje legitimitet države, ali opet, mada u manjoj meri nego u slučajevima političke religije, sakralizacijom državnih ciljeva i odluka ugrožava samu misiju Crkve.

Na kraju primeri stradanja SPC na Kosovu i u Makedoniji ukazuju na jednu drugu realnost, u kojoj SPC dela u skladu sa novozavetnom etikom i mučeničkim iskustvom rane, ispovedničke Crkve. Rana Crkve progonjena od Rimske imperije se vodila rečima svetog apostola Pavla da se sila Božija u nemoći pokazuje savršenom (2 Kor. 12, 9). Hrišćani su često prihvatili smrt i stradanja koje dolazi od rimske države, ali su istovremeno poštovali nju i njene zakone i molili se za njenu budućnost. Poznate su Apologije Justina Filosofa i Mučenika rimskom imperatoru i rimskom senatu iz 2. veka u kojima on racionalnim argumentima opravdava hrišćansku veru, i pozivajući se na rimske zakone moli da progon hrišćana prestane. Slično hrišćanima u prvim vekovima, štiteći svoje ljude i svoju imovinu na Kosovu, u Make-

doniji i donekle u Crnoj Gori, SPC se poziva na poštovanje zakona tih zemalja i moli se Bogu da se vlast odgovorno ponaša. Time SPC ne samo ostvaruje svoju funkciju Crkve Božije, koja u zajednicu sa Bogom priziva i one koji su protiv nje, već i jača demokratski kapacitet postojećih državnih institucija, što pokazuje primer sa odlukom Suda za ljudske prava iz Strazbura protiv Republike Makedonije.

Crkva i nacija

Interes SPC se često poistovećuje sa interesom srpskog naroda, i ova identitetska povezanost Crkve i nacije zamagljuje njene prave prirode. Ta veza između Crkve i nacije na Balkanu je uspostavljena još u 19. veku kada su se pravoslavne crkve uključile u razne oslobodilačke pokrete podržavajući ideje narodnog oslobođenja. Novi način zasnivanja crkvenog identiteta na naciji se može videti u Odgovoru istočnih patrijarha papi Piju IX iz 1848. godine kojim se tvrdi da nepogrešiva istina hrišćanske dogme ne zavisi od crkvene jererhije, već je čuvana od svih ljudi Crkve, kao Tela Hristovog (Ware 2011: 221). Poistovećenja naroda Božijeg sa pojedinačnom etničkom grupom, kao rezultat je imalo ustrojstvo pravoslavnih crkava na Balkanu kao nacionalnih crkava. Nacionalizam je u 19. veku na Balkanu bio viđen od svojih pobornika kao jedna od glavnih komponenata modernizma pošto je između ostalog bio usmeren protiv starih oblika političke, državne i crkvene dominacije, oličene u Osmanskoj ili Austrougarskoj imperiji ili Carigradskoj ili Karlovačkoj patrijaršiji. Tako je Karlovačka patrijaršija u Austrougarskoj, funkcionišući ne samo kao „crkvena“, već i kao „nacionalna“ institucija, neretko koristila svoju crkvenu autonomiju kao sredstvo za političku delatnost Srba u

carevini (Bremer 1996: 57). Niže sveštenstvo i vernici srpske crkve u Austrougarskoj putem narodno-crkvenih sabora su štitili srpske narodne interese, neretko se sukobljavajući sa interesom episkopata Karlovačke patrijaršije, koji je nastojao da održi kontinuitet svog Sinoda, čiji izbor članova – mitropolita je potvrđivala austrougarska vlada (Bremer 1996: 57-8). Slično tome, u pokušaju da sačuva vlast nad pravoslavnim življem na postojećim i bivšim teritorijama Osmanskog carstva, Carigradska patrijaršija je na saboru u Carigradu 1872. godine odbila da prizna princip podele pravoslavne Crkve po etničkim granicama i osudila etnofiletizam, odnosno nacionalizam, kao crkvenu jeres. Iz ova dva primera se može izvesti zaključak da se narodni, državni i crkveni interesi nisu uvek poklapali. Dok je narodni interes srpskog i drugih balkanskih naroda bio nacionalno oslobođenje od imperijalnih vlasti, bilo osmanskih bilo austrougarskih i stvaranje matičnih nacionalnih crkava, kao što su srpska, grčka, bugarska ili rumunska, interes imperija i za njih vezanih crkvenih struktura poput Carigradske, odnosno Karlovačke patrijaršije je da opstanu u datim istorijskim uslovima, i sačuvaju stečene privilegije. Ovi istorijski primeri iz 19. veka pokazuju da su balkanske crkve kao institucije bile otuđene sa jedne strane od episkopata, koji je želeo da sačuva jurisdikciju i stečene državne privilegije, a sa druge strane od nižeg sveštenstva i vernika, koji su njihove interese poistovetili sa interesima pojedinih etničkih grupa.

Sa stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca srpska crkva je 1920. godine objedinila sve svoje jurisdikcije u Srpsku patrijaršiju sa sedištem u Beogradu i od tada je poznata pod nazivom Srpska pravoslavna crkva. Početkom dvadesetih godina Justin Popović optužuje episkopat SPC da je ogrezao u nacionalizam i interese pravoslavne Crkve podredio interesima nacije (Monah Justin 1923: 287), kao i niže sveštenstvo SPC da je ogrezlo u materijalizmu, tj. da

je njihova sveštenička služba motivisana ličnom materijalnim korišću (Popović, Justin 1923). On ističe da prigrlivši podvižništvo jedini interes SPC zastupa laički bogomoljački pokret, koji treba kao primer da posluži i višem i nižem sveštenstvu (Monah Justin 1923: 290). Prema Justinu Popoviću interes Crkve ne može biti izjednačen sa nacionalnim interesima, jer nacionalni interesi kao interesi jedne etničke grupe, nisu opšti interesi ljudskog roda, niti su pak to materijalni interesi sveštenstva, bilo nižeg ili višeg, jer su to partikularni interesi pojedinaca. Justin proglašava podvižništvo, odnosno asketsku praksu opštim interesom Crkve, kroz koji svi njeni članovi mogu da ostvare glavni cilj hrišćanstva, a to je spasenje i oboženje, dok nacionalizam smatra crkvenom jeresi, a usmerenost na materijalnu korist sveštenstva grehom srebroljublja. Drugim rečima, Justin odriče pravo SPC da prvenstveno bude nacionalna institucija, tj. da u centar svoje politike stavi zaštitu nacionalnih interesa srpskog naroda, kao i materijalno blagostanje njenih članova uključujući tu i sveštenstvo. Iako bi prateći Justinovu ocenu nižeg sveštenstva bilo interesantno sagledati SPC u svetlu njenih korporativnih interesa, nacionalna komponenta je ono što je prvenstveno obeležava, i time više zavređuje našu pažnju.

Tokom celokupne istorije Jugoslavije, SPC je isključivo bila nacionalna institucija srpskog naroda, a ta uloga je dodatno pojačana tokom ratova devedesetih godina prošlog veka, kada je u odsustvu bilo kakvog državnog okvira, SPC bila jedini institucija koja je branila interese delova srpskog naroda. SPC se i danas često predstavlja kao zaštitnik srpskog nacionalnog bića, i tu ulogu svesrdno vrši u državama u regionu u kojima je srpski nacionalni identitet ugrožen. Tako, mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije Perić, često upozorava hrvatske vlasti da je ćirilica deo identiteta srpskog naroda u Hrvatskoj i da je državni interes Republike Hr-

vatske da ona poštuje svoje zakone, uključujući tu i zakon koji reguliše pisma nacionalnih manjina, ali istovremeno i podvlači da nije uloga SPC u Hrvatskoj da dokazuje pravo, već da svedoči Hrista (INDEXHR 2015). Postoje slični primeri, ne samo u Hrvatskoj, već i na Kosovu i u Crnoj Gori, u kojima SPC reaguje na nepoštovanje prava srpskog naroda. Patrijarh srpski Irinej Gavrilović je u intervjuu datom dnevnom listu Dan u julu 2018. godine ocenio da je odnos crnogorskih vlasti prema srpskom narodu u Crnoj Gori gori nego odnos Nezavisne države Hrvatske prema Srbima (SPC 2018a). U istom intervjuu, ali i jednoj drugoj izjavi iz oktobra iste godine, patrijarh Irinej je naglasio da su Srbi i Crnogorci jedan narod, ali podeljen (RTV 2018). Sličnu izjavu je patrijarh Irinej dao početkom januara 2019. godine, u vezi sa Republikom Srpskom, tvrdeći da je narod iz Srbije i iz Republike Srpske jedan narod, i da je to bila jedna republika i da tako treba da ostane (RTRS 2019). Ove patrijarhove izjave se zasnivaju na principu „jedan narod – jedna država – jedna vera, odnosno jedna crkva“. Na taj način i država i crkva su podređeni afirmaciji nacije, što se direktno suprotstavlja poruci apostola Pavla da u Hristu nema ni Grka ni Jevrejina, ni roba ni gospodara, ni muško ni žensko (Gal. 3,28), tj. stavu da Crkva Hristova ne može da se deli po etničkim, klasnim ili rodnim principima. Ako je nacionalizam i bio pokretački elemenat za oslobođenja balkanskih naroda u 19. veka, te stvaranja nacionalnih država i crkava, danas se pokazuje da on to više nije, i da je njegova uloga negativna. Na to ukazuju ne samo primeri iz Makedonije i Crne Gore, već i nedavni iz Ukrajine, gde se na crkvenu nezavisnost gleda kao na instrument za potvrdu državne nezavisnosti i nacionalne emancipacije. Time se samo potvrđuje da je, shodno Saboru u Carigradu iz 1872. godine, nacionalizam, odnosno etnofiletizam crkvena jeres, i da pravoslavna Crkva treba drugačije da se odnosi kako prema nacijama, ukl-

jučujući one iz kojih je iznikla i nove, tako i prema novonastalim državama nego što je to slučaj u 19. veku. Mitropolit volokolamski Ruske pravoslavne crkve Ilarion Alfejev je u intervjuu za srpske medije iz 2016. godine podvukao da Aleksandrijska patrijaršija ima jurisdikciju u svih 55 zemalja Afrike, Moskovska patrijaršija u 15 zemalja, a Srpska patrijaršija u šest zemalja, i da treba svojom vekovnom duhovnom i kulturnom tradicijom da objedini građane tih zemalja i predstavnike njenih država i naroda, a ne da ih razjedinjuje (Večernje novosti 2016). Učešće Crkve u svakom projektu stvaranja ili afirmisanja država ili nacija predstavlja otuđenje od njene prirode i misije.

Crkva i porodica

Odnos prema porodici nije bio toliko u fokusu interesovanja hrišćanskih autora kroz vekove. Mnogo više hrišćanske literature je napisano o regulisanju monaškog, nego bračnog života. Često se događalo da su monasi, bez ikakvog bračnog i roditeljskog iskustva, pisali pouke o porodičnom životu namenjene supružnicima i roditeljima, neretko preporučujući strogu asketsku praksu. Čak i danas među bogoslovima postoji neslaganje po pitanju cilja braka: da li je on radi rađanje dece i regulisanje ljudske seksualnosti, ili se njegova svrha ostvaruje i bez dece (Ware 2018: 8). Porodični modeli određeni društvenim i ekonomskim faktorima su često prihvatani od Crkve, počev od kasno-antičkog, rimskog ekonomskom modela proširene porodice i robova, nad kojom je *pater familias*, koji je ujedno i vlasnik celokupnog imanja, imao apsolutnu vlast. U srednjem veku je ovaj model zamenjen modelom patrijarhalne porodice, koji je obuhvatao proširenu (binuklearnu i trinuklearnu)

porodicu od nekoliko generacija srodnika koji žive u jednom domaćinstvu, često na porodičnom imanju, i opet se rukovode autoritetom najstarijeg muškog člana porodice – oca, odnosno dede. U tim porodičnim modelima, kao i u ranijim društvenim sistemima, žene i deca su imali ili mala, ili nikakva prava. Sa industrijskom revolucijom i selidbom ljudi u gradove, raniji patrijarhalni modeli proširene porodice su ustupili mesto modelu nuklearne porodice, koji se odnosi samo na bračni par sa decom. Uloge su ovde bile podeljene na način da suprug, odnosno otac, privređuje i hrani porodicu, a supruga, odnosno majka, podiže biološku ili usvojenu decu i brine se o domaćinstvu. Danas se često u javnom diskursu upućuje na patrijarhalni i nuklearni model kao na tradicionalne modele hrišćanske porodice. Netradicionalnim bračnim i porodičnim oblicima se smatraju bezbračna zajednica, istopolna zajednica, porodica sa jednim roditeljem.

201

Odgovarajući na savremene društvene izazove tradicionalnoj porodici, poput abortusa, istopolnih brakova, surogata materinstva i pravima roditelja na odgoj deteta, Sveti Arhijerejski Sabor SPC je u svojoj Vaskršnjoj poslanici iz 2008. godine u osnovna ljudska prava, pored prava čoveka na život, ubrojao i pravo deteta da bude rođeno, pravo roditelja da svoje dete vaspita i vodi, pravo majke da bude brižna majka svom detetu i supruga svome mužu, pravo čoveka da bude čovek (SPC 2008). Po pitanju abortusa SPC ima neosporno negativan stav, i zalagala se za suzbijanje te prakse prvo zahtevom za ukidanje poreza na opremu i hranu za bebe,⁴¹ a onda i podrškom apelu lekara vernika za njegovu zabranu.⁴² Po pitanju istopolne seksualne orijentacije, SPC je marta 2009. godine, zajedno sa Rimokatoličkom crkvom, Islams-

41 Videti pismo Patrijarha Pavla predsedniku Vlade Republike Srbije Vojislavu Koštunici od 10. jula 2007.

42 Podršku ovom apelu je usvojio Sveti Arhijerejski Sabor SPC na redovnom zasedanju maja 2013. godine.

kom i Jevrejskom zajednicom u Srbiji, javno ustala protiv odrednice u predlogu zakona o zabrani diskriminacije, kojom se svakom daje pravo na javno iskazivanje svoje seksualne orijentacije, ukazujući da je po Ustavu Republike Srbije seksualna orijentacija privatna stvar svakog pojedinca. Episkop bački Irinej Bulović je kritikovao donošenje, po njemu, „superliberalnog“ zakona, kakav postoji samo u Holandiji, Danskoj i Švedskoj, sugerišći Vladi da ako regulisanje ove materije vidi kao uslov za napredovanje Srbije u EU integracijama, onda je zakonsko rešenje trebalo da zasnuje na Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda koja i dalje definiše brak kao zajednicu muškarca i žene (Mondo 2009). Napad na prednacrt građanskog zakonika iz decembra 2014. godine, kojim se predviđa zabrana svakog fizičkog kažnjavanja dece, je prvenstveno došao od političkih stranaka i pojedinica, koji se smatraju čuvarima tradicionalnih pravoslavnih porodičnih vrednosti, poput pokreta Dveri. Boško Obradović, tadašnji član Starešinstva ovog pokreta, smatrao je ovoj predlog udarom države na porodicu i tradicionalno vaspitanje, jer dovodi u pitanje roditeljski autoritet (Politika 2019b). Slično Obradoviću i Miša Đurković, viši naučni saradnik Instituta za evropske studije, blizak SPC, smatra da je obaveza roditelja „da svim dostupnim metodama decu disciplinuju, nauče poštovanju pravila, i usvajanju normi ponašanja“, i da je mešanje države u taj proces vrsta državnog totalitarizma uperena protiv porodice (Politika 2019a).

Crkva se uvek kroz istoriju rukovodila svojim predanjem, koje obuhvata Sveto Pismo, učenja svetih otaca, i odluke vasiljenskih i pomesnih sabora, ali često su se i od Crkve prihvaćeni društveni modeli smatrali delom hrišćanskog predanja. Jedan od načina suočavanja sa savremenim izazovima je pozivanje i pokušaj povratka na društvene modele iz prošlosti koje je Crkva u jednom trenutku prihvatila,

kao što je to slučaj sa patrijarhalnom i nuklearnom porodicom. Odnos prema tradiciji može se definisati kao konzervativizam ili fundamentalizam, zavisno od toga da li se pri pozivanju na tradiciju ostaje u prošlosti, u kojoj se locira istina, ili se prošli modeli aktiviraju u sadašnjosti i predlažu za budućnost kao jedino rešenje (Manzaridis 2010: 162). Prema tome, jedno je upućivati na tzv. tradicionalnu porodicu kao autentični hrišćanski fenomen, a sasvim drugo fundamentalistički nametati taj model iz prošlosti kao isključivo rešenje za savremene i buduće društvene izazove, kao što su afirmativna zakonska regulacija homoseksualnih veza ili vaspitanja dece. Ni jedan od ova dva načina odnošenja prema tradiciji kao iskustvu Crkve nije autentičan, jer oni moralizmom i deontologijom teže da ukinu slobodu ljudskog bića da se ostvari ushođenjem ka Bogu (Manzaridis 2010: 164). Često se izvor svetinja oca i oćinstva, majke i materinstva, deteta i detinjstva, naglašanih od strane Sabora SPC u Božićnoj poslanici 2015. godine, (SPC 2015) umesto u oćinstvu Boga Oca, materinstvu Bogorodice, i samom rođenju i detinjstvu Isusa Hrista, nalazi u prošlim društvenim modelima bilo patrijarhalne, bilo nuklearne porodice. To predstavlja grubo izvitoperivanje crkvenog predanja kao iskustva odnosa tvorevine sa Bogom, jer se idealizuje i kao norma postavlja nešto stvoreno i vremenski ograničeno, na uštrb nestvorenog i večnog.

Crkva je upravo svoje iskustvo tvorevine sa Bogom koristila da na autentični način odrgovori na društvene izazove uključujući tu i odnos prema istopolnim zajednicama. Smatrajući da pozivanje na tradiciju zapravo ukazuje na strah pred opasnostima savremenosti, uključujući tu i promene u razumevanju seksualnosti, britanski akademik i pravoslavni sveštenik Endrju Laut tvrdi da adekvatan hrišćanski pogled na seksualnost mora da uključuje i svest o tajni ljudskog bića, stvorenog po obrazu Božijem, te da se komplek-

snost ljudskih veza ne može svesti na ljudsku seksualnost i prosuđivati jedino na osnovu nje (Louth 2018: 13-15). Slično njemu pravoslavni mitropolit i oksfordski profesor Kalist Ver apeluje da pri promišljanju opravdanost istopolnih veza ne treba smesti sa uma Božiji poziv ljudskima da slede različite puteve (Ware 2018: 10).

Osvrćući se na fizičko kažnjavanje dece, doktor teologije Ivica Živković ukazuje na stav savremenog starca Pajsija Svetogorca da današnja deca, često ispunjena egoizmom, ne reaguju očekivano na grdnju i fizičko kažnjavanje, već jedino na pozitivne primere roditeljske ljubavi (Živković 2012: 139-140). On kritikuje tehnološki racionalizam svrsishodnog vaspitnog delanja i obrazovanja, koji Obradović i Đurković zastupaju, smatrajući da ljubav roditelja prema detetu treba da uvek bude afirmativna, bez obzira da li ono odgovara na njihova očekivanja ili ne, što istovremeno predstavlja lek za roditeljski egoizam (Živković 2012: 149).

204

Prema gore iznetom može se zaključiti da su teme vezane za porodicu i seksualnost često u javnom diskursu podložne konzervativnim i fundamentalističkim tumačenjima, što rezultira da oni koji odstupaju od modela iz prošlosti, postavljenog kao normu, se apriori isključuju iz crkvene, pa neretko i iz celokupne društvene zajednice. Ovim se otuđuje crkveno predanje i sama Crkva, te zanemaruje činjenica da je svako ljudsko biće bez obzira na rod, pol, uzrast ili seksualnu orijentaciju ikona Božija, i po naznačenju pozvano u zajednicu sa Bogom.

Na osnovu prethodnog razmatranja odnosa SPC prema državi, odnosno državama u kojima dela, prema srpskoj naciji i nacijama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije, i prema porodici i porodičnim vrednostima može se zaključiti da u određenim slučajevima ona dobija karakter zarobljene institucije. Za razliku od zarobljenih državnih institucija koje

na užtrb ispunjavanja javnog interesa države ili zajednice, služe partikularnim ciljevima interesnih grupa, najčešće im omogućuju ekonomsku korist, SPC često otuđuje svoju crkvenu prirodu, služenjem odnosno poistovećenjem sa državom i nacijom. Razlozi za to su pre svega istorijske prirode, jer je srpska crkva neodvojivo bila povezana sa srpskom srednjovekovnom državom, dok je u periodu pod stranom vlašću bila deo države, odnosno državnog aparata. Ona je svoj autoritet uložila i u stvaranje i očuvanje Jugoslavije, a od njenog raspada delimično je uključena u razne državne projekte. Slična identifikacija SPC sa srpskom nacijom postoji još od perioda pod osmanskim i austrougarskom vlašću, kada je srpska crkva branila nacionalne interese srpskog naroda u ovim imperijama. Stvaranje narodne države i narodne crkve je bio dokaz nacionalne emancipacije. Zato SPC i danas ima predznak narodne crkve, i neretko u prvi plan stavlja nacionalne interese srpskog naroda, vodeći se principom jedan narod – jedna država – jedna crkva. Pored toga što je čuvar nacionalnih interesa, SPC se često sagledava kao čuvar morala i tradicionalnih vrednosti. Moral i porodične vrednosti koje je SPC usvojila kroz istoriju se od određenih političkih i građanskih grupacija predstavljaju kao univerzalna norma, iako one često protivreče osnovnim jevandeljskim principima. U tom slučaju se na osnovu pripadanja ili nepripadanja određenim modelima, uključujući i porodične, priznaje ili odriče učešće u Crkvi ili u društvu, i tako gaze postulati bogomdane ljudske slobode. U svakom slučaju opasnost od otuđenja ili zarobljavanja koja vrebaju SPC nije u tome da ona počne da služi materijalnim interesima partikularnih grupacija unutar ili van države, kao što je najčešće slučaj sa zarobljenim državama, niti da služi autoritarnim sistemima koji propagiraju radikalne ideologije. Najveća opasnost SPC zapravo vreba od smatranja svojom suštinom onih istorijskih formi koje su potpomagale njen

rast i razvitak, kao što su državna organizacija, nacionalna samobitnost i porodični moral, koje po ispravnom zapažanju Kirila Govoruna pre predstavljaju „skele Crkve“ nego samu prirodu Crkve (Hovorun 2017).

Literatura

Bellah, Robert N. (1967), „Civil Religion in America“, *Dædalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 96/1, str. 1-21.

Bremer, Tomas (1996), *Vera, kultura, politika*. Niš: Gradina, Yunir.

Buchenau, Klaus (2011), „Orthodox Values and Modern Necessities: Serbian Orthodox Clergy and Laypeople on Democracy, Human Rights, Transition, and Globalization“, u Ola Listhaug, Sabrina P. Ramet, Dragana Dulić (ur.), *Civic and Uncivic Values. Serbia in the Post-Milošević Era*, Budapest: Central European, str. 111-142.

Crabtree, John, Durand, Francisco (2017), *Peru: Elite Power and Political Capture* London: Zed Books.

Episkop Atanasije Jevtić (2013), „Nije pretnja, nego vapaj“, (internet) dostupno na: <https://radiosvetigora.wordpress.com/2013/05/12/епископ-атанасије-јевтић-није-претња/> (pristupljeno 04. decembra 2017.)

Fakti (2018), „Raković: Republika Srpska i SPC su nosioci novog srpskog ujedinjenja“, (internet) dostupno na: <http://fakti.org/serbian-point/sta-to-pisu/rakovic-republika-srpska-i-spc-su-nosioci-novog-srpskog-ujedinjenja> (pristupljeno 03. aprila 2019.)

Gentile, Emilio (2006), *Politics as Religion*. Princeton: Princeton University Press.

Hovorun, Cyril (2017), *The Scaffolds of the Church: Towards Poststructural Ecclesiology*. Eugen, OR: Cascade Books.

INDEXHR (2015), „Mitropolit Porfirije: Eliminirajući ćirilicu netko želi eliminirati one čiji identitet predstavlja“, (internet) dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Mitropolit-Porfirije-Eliminirajuci-cirilicu-netko-zeli-eliminirati-one-ciji-identitet-predstavlja/793663.aspx> (pristupljeno 03. aprila 2019.)

IN4S (2018), „Mitropolit Amfilohije: Metohija će ponovo pripadati Crnoj Gori, bez ob-

zira na one koji su je izdali", (internet) dostupno na: <https://www.in4s.net/mitropolit-amfilohije-metohija-ce-ponovo-pripadati-crnoj-gori-bez-obzira-na-one-koji-su-je-izdali-foto/> (pristupljno 03. aprila 2019.)

Louth, Andrew (2018), „Being Human“, *Wheel 12/13*, str. 11-18.

Manzaridis, Georgije (2010), „Opasnost fundamentalizma“, *Vidoslov 50*, str. 162-167.

Monah Justin (1923), „Unutrašnja misija naše Crkve (realizacija Pravoslavlja)“, *Hrišćanski život 9*, str. 285–290.

Mondo (2009), „Crkve (ni)su za diskriminaciju“, (internet) dostupno na: <http://mondo.rs/a128470/Info/Srbija/Crkve-ni-su-za-diskriminaciju.html> (pristupljno 03. aprila 2019.)

Politika (2019a), „Kako da odbranim svoju porodicu?“, (internet) dostupno na: <http://www.politika.rs/pogledi/Missa-Djurkovich/Kako-da-odbranim-svoju-porodicu.lt.html> (pristupljeno 01. jula 2019.)

Politika (2019b), „Za i protiv zabrane telesnog kažnjavanja dece“, (internet) dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Za-i-protiv-zabrane-telesnog-kaznjavanja-dece.sr.html> (pristupljeno 01. jula 2019.)

Popović, Justin (1923), „Hronika: Uskršnja ispovest Glavnog odbora svešteničkog udruženja“, *Hrišćanski život 4*, str. 208–9.

Republika (2018), „BAKIR PRETI SRPSKOJ: Dan RS je neustavan, Tužilaštvo da reaguje“, (internet) dostupno na: <https://www.republika.rs/svet/region/36773/bakir-preti-srpskoj-dan-neustavan-tuzilastvo-reaguje> (pristupljno 03. aprila 2019.)

RTV (2018), „Irinej: Srbi i Crnogorci jedan narod, iako podeljen, nismo razdeljen“, (internet) dostupno na: http://www.rtv.rs/sr_ci/drustvo/irinej-srbi-i-crnogorci-jedan-narod-iako-podeljen-nismo-razdeljen_958233.html (pristupljno 03. aprila 2019.)

RTRS (2019), „Patrijarh Irinej: Srpska i Srbija neodvojivi dio srpskog naroda“, (internet) dostupno na: <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=322212> (pristupljno 03. aprila 2019.)

RTS (2015), „Kosovski istoričari najavljuju demonstracije zbog Dečana“, (internet) dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/2136141/kosovski-istoricari-najavljuju-demonstracije-zbog-decana.html> (pristupljno 03. aprila 2019.)

RTS (2017), „Ružić: Crkva i porez kompleksna tema, SPC ima poreske obaveze“, (internet) dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/2840657/ruzic-crkva-i-porez-kompleksna-tema-spc-ima-poreske-obaveze.html> (pristuplj-

Otete institucije u Srbiji

no 20. februara 2019.)

SPC (2008),

„Vaskršnja poslanica 2008. Godine“, (internet) dostupno na: http://www.spc.rs/sr/vaskrsnja_poslanica_2008_godine (pristupljno 20. februara 2019.)

SPC (2015),

„Božićna poslanica Srpske Pravoslavne Crkve“, (internet) dostupno na: http://www.spc.rs/sr/bozhitsjna_poslanica_srpske_pravoslavne_crkve_2 (pristupljeno 04. januara 2019.)

SPC (2018a),

„Patrijarh Irinej: U Crnoj Gori Crkvi gore nego pod Osmanlijama, a Srbima nego u NDH“, (internet) dostupno na: http://www.spc.rs/sr/patrijarh_irinej_u_crnoj_gori_crkvi_gore_nego_pod_osmanlijama_srbima_nego_u_ndh (pristupljno 20. februara 2019.)

SPC (2018b),

„Saopštenje Svetog Arhijerejskog Sabora o Kosovu i Metohiji“, (internet) dostupno na: http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_svetog_arhijerejskog_sabora_4 (pristupljno 20. februara 2019.)

SPC (2018c),

„Saopštenje za javnost, sa redovnog zasedanja Svetog Arhijerejskog Sabora SPC, održanog u Beogradu od 15. do 21. maja 2008. Godine“, (internet) dostupno na: http://www.spc.rs/sr/saopstenje_za_javnost_sa_redovnog_zasedanja_svetog_arhijerejskog_sabora_spc_15-21_maj_2008 (pristupljno 20. februara 2019.)

SPC (2019),

„Saopštenje za javnost sveštenstva i monaštva Mitropolije crnogorsko-primorske“, (internet) dostupno na: http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_sveshtenstva_monashtva_mitropolije_crnogorskoprimske (pristupljno 20. februara 2019.)

Sputnik (2019),

„Amfilohije: Tri greha crnogorske vlasti“, (internet) dostupno na: <https://rs.sputniknews.com/regioni/20190107118417075-amfilohije-tri-greha-vlasti/> (pristupljno 20. februara 2019.)

Večernje novosti (2016),

„Mitropolit Ilarion: Zapad se udaljio od Jevanđelja“, (internet) dostupno na: <http://www.novosti.rs/вести/планета.479.html:584765-Митрополит-Иларион-Запад-се-удалио-од-Јеванђеља> (pristupljno 20. februara 2019.)

Ware, Kallistos (2011)

„Sobornost and Eucharistic Ecclesiology: Aleksei Khomiakov and his Successors“, *International Journal for the Study of the Christian Church*, 11/2–3, str. 216–235.

Ware, Kallistos (2018),

„Foreword to the Issue ‘Being Human’“, *Wheel 12/13*, str. 6-10.

Živković, Ivica (2012),

„Odnosi ljubavi u pravoslavnom vaspitanju“, *Crkvene studije* 9, str. 125-149.

Živković, Ivica (nd),

„Pedagoška ljubav prema detetu i postpedagoška ljubav prema sebi“, (internet) dostupno na: <http://www.eparhijaniska.rs/богословље-2/педагогија/251-педагошка-љубав-према-детету-и-постпедагошка-љубав-према-себи> (pristupljeno 2. januar 2019.)

Vinjeta: Uljudnost u otetoj državi

Rastislav Dinić

Američki filozof Brajan Lajter, postavio je pitanje⁴³ u kojim situacijama je uljudnost⁴⁴ u razgovoru neophodna i obavezna, i ponudio sledeći odgovor na ovo pitanje: u situacijama u kojima preovlađuju epistemičke vrednosti i motivi. Tipičan primer ovakve situacije je situacija koju nalazimo u obrazovnim institucijama poput učionice ili fakultetske slušaonice. Nastavnik je dužan da se prema svojim učenicima ili studentima ponaša uljudno, ne ometajući ih, ne podsmevajući im se i ne vređajući ih, jer ovakvo ponašanje ometa osnovni cilj obrazovne institucije – prenošenje znanja i razumevanja. Isto važi i za odnos učenika ili studenata prema nastavniku, kao i prema svojim drugovima i kolegama, i to opet iz istih razloga – neuljudnost ometa proces učenja, koji uključuje razložnu diskusiju i razmenu ideja.

Demokratska politika je, po Lajteru, praksa čiji glavni cilj nije epistemički, već praktički – ona se pre svega tiče odlučivanja o tome kako regulisati zajednički život. Međutim, pošto bi u funkcionalnoj demokratiji, ove odluke trebalo da budu informisane, politika poseduje i epistemičku dimenziju. Cilj javne i parlamentarne rasprave o budžetu, nije

43 Up https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1804544

44 Pod uljudnošću (civility), Lajter podrazumeva „pridržavanje različitih normi koje se tiču jezika, intonacije i stava koje upravljaju razmenom reči i ideja: na primer, iskazivanje poštovanja prema sagovornicima, izbegavanje uvredljivih i omalovažavajućih izraza i gestova, kao i iskreno obraćanje pažnje na ono što naš sagovornik govori”